

KRZYSZTOF BRZEHCZYN

UKRAINA W KONCEPCJACH FEDERACYJNYCH LEONA WASILEWSKIEGO

1. WSTĘP

Niepodległa Ukraina, posiadając ok. 50 mln mieszkańców oraz powierzchnię obejmującą ponad 60 mln km², zajmuje jedno z najważniejszych miejsc w Europie. Znaczenie i wagę narodu ukraińskiego dostrzegła polska niepodległościowa myśl polityczna przełomu XIX i XX w. Jednym zaś z pisarzy politycznych, u którego Ukraina zajmowała poczesne miejsce, był Leon Wasilewski. Warto więc się przyrzeć bliżej tej nieco zapomnianej postaci politycznej oraz rozwijanym przez niego koncepcjom politycznym, w których Ukraina zajmowała jedno z ważniejszych miejsc.

2. SYLWETKA POLITYCZNA L. WASILEWSKIEGO

Leon Wasilewski urodził się 12 VIII 1870 roku w Petersburgu, gdzie ukończył Gimnazjum Filantropijne. W okresie gimnazjalnym uformowała się ostatecznie świadomość patriotyczna Wasilewskiego oraz rozbudzone zostały zainteresowania problematyką słowiańską. Od 1896 roku członek Polskiej Partii Socjalistycznej. W tym czasie Wasilewski rozpoczął ożywioną działalność publicystyczną – pisywał korespondencje do „Głosu”, „Prawdy”, „Ateneum” i „Niwy” w Warszawie, lwowskiego „Tygodnia” i wielkopolskiego „Przeglądu Poznańskiego”. Pisywał również artykuły do pism obcojęzycznych, takich jak: „Arbeitet Zeitung”, „Mir Bożyj”, „Russkoje Bogatstwo” i „Die Welt”. Od 1897 roku redaktor naczelny „Przedświtu”, teoretycznego pisma Związku Zagranicznego Socjalistów Polskich w Londynie.

Podczas rewolucji 1905 roku Wasilewski, będąc zwolennikiem opcji J. Piłsudskiego, został członkiem-założycielem PPS-Frakcji Rewolucyjnej. Przed I wojną światową pełnił funkcję sekretarza Polskiego Skarbu Wojskowego oraz był członkiem Komisji Tymczasowej Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych. W okresie I wojny światowej Wasilew-

ski stał się jednym z najbliższych współpracowników J. Piłsudskiego. W sierpniu 1914 roku napisał odezwę fikcyjnego Rządu Narodowego, a w zajętych przez Wojsko Polskie Kielcach przez kilka dni wydawał „Dziennik Urzędowy Komisarjatu Wojsk Polskich”. Wasilewski wszedł do Sekretariatu Generalnego Naczelnego Komitetu Narodowego, który objął polityczny patronat nad legionami Piłsudskiego. Po akcie 5 XI 1916 roku został kierownikiem referatu statystycznego departamentu politycznego Tymczasowej Rady Stanu. Oprócz tego z ramienia POW został sekretarzem Konwentu i organizatorem Organizacji A. Po powrocie J. Piłsudskiego z Magdeburga Wasilewski 18 XI 1918 roku został mianowany ministrem spraw zagranicznych w rządzie J. Moraczewskiego. Po upadku rządu Moraczewskiego został dokooptowany do delegacji polskiej uczestniczącej w Konferencji Wersalskiej. Po zakończeniu konferencji został mianowany posłem RP w Tallinie, gdzie przebywał w okresie największego nasilenia wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku. Po zakończeniu wojny był członkiem polskiej delegacji w Rydze – prowadził pracę w komisjach redakcyjnej i terytorialnej. W latach 1921–1923 Wasilewski był przewodniczącym Mieszanej Komisji Granicznej na Wschodzie, zaś w latach 1923–1926 przewodniczył polsko-rumuńskiej komisji granicznej. W 1923 roku zainicjował powstanie Instytutu Badań Najnowszej Historii Polski, którego został prezesem. Pod jego patronatem IBNHP rozpoczął w 1929 roku wydawanie „Niepodległości” oraz podjął się edycji dzieł J. Piłsudskiego z lat 1892–1908 pt. *Pisma – Mowy – Rozkazy*.

Pod koniec lat 20. Wasilewski powrócił do czynnego życia w PPS. W 1928 roku na XXI Kongresie PPS został wybrany członkiem Rady Naczelnej PPS, a na XXII Kongresie został wiceprezesem Rady Naczelnej. Wasilewski mimo podeszłego wieku prowadził nadal aktywne życie. Zmarł 10 XII 1936 roku w wyniku powikłań spowodowanych gripą. W okresie międzywojennym Wasilewski był najwybitniejszym ekspertem od spraw ukraińskich; był autorem szeregu artykułów i następujących książek: *Ukraina i sprawa ukraińska* (1912), *Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym* (1925), *Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe* (1934).

3. UKRAIŃSKI PROCES NARODOWOTWÓRCZY W UJĘCIU LEONA WASILEWSKIEGO

Zainteresowania historią i bieżącą problematyką narodowego ruchu ukraińskiego zmuszały Wasilewskiego do bardziej ogólnych refleksji nad mechanizmami procesu narodotwórczego oraz powstawania więzi narodowej. Aczkolwiek swoich poglądów na ten temat nie przedstawił nigdzie w całościowej i spójnej formie, to ilość jego spostrzeżeń o różnym

stopniu ogólności pozwala na całościową rekonstrukcję jego wizji formowania się narodu ukraińskiego.

Nader pomocna w tym zadaniu okaże się znajomość definicji narodu stosowanej przez Wasilewskiego. Naród – w myśl tej definicji – to „liczna grupa ludności o wspólnym pochodzeniu, zamieszkująca w zwartej masie obszerne terytorium, ukonstytuowana we wszechstanowe społeczeństwo, mówiąca tym samym od dawna wyrobionym językiem, posiadająca odrębną kulturę, własne zwyczaje, te same tradycje historyczne, własne państwo oraz wspólną świadomość narodową”¹. Najważniejszym czynnikiem konstytuującym wspólnotę narodową jest świadomość własnej odrębności. Bez niej grupa społeczna, posiadająca nawet wymienione wszystkie własności, nie będzie narodem.

Proces formowania się narodu ukraińskiego przebiegał, według Wasilewskiego, w następujących etapach:

- 1) ukształtowanie się „surowej masy etnograficznej”;
- 2) uświadamianie odrębności regionalnej;
- 3) formowanie się jednolitej świadomości narodowej;
- 4) emancypacja polityczna.

Ukształtowanie się „surowej masy etnograficznej” nastąpiło w zamierzchłej przeszłości, w dobie Średniowiecza na bazie podziałów plemiennych. „Poszczególne plemiona – pisze L. Wasilewski – zbiorowo tworzące ową Ruś zapewne już w dobie powstania państwa kijowskiego posiadały pewne cechy odrębności etnicznej i językowej, ale ani same, każde z osobna, ani wspólnie z innymi określonej narodowości nie tworzyły”². Następnym etapem w procesie formowania się etnograficznego obszaru Ukrainy było kształtowanie się bardziej wyrazistych zarysów poszczególnych wspólnot etnicznych. Poszczególne plemiona wschodniosłowiańskie łączyły się w większe jednostki etniczne – najpierw dwie, a później trzy, które dały początek narodom: rosyjskiemu, ukraińskiemu i białoruskiemu. Zasadniczą cechą wspólnoty etnicznej była stagnacja: „trwa [ona – K. B.] – czasami całe wieki – w swym bezładzie pierwotnym, nie tracąc swych cech znamienych, etnograficzno-językowych, ale jednostki czy nawet grupy wywodzące się z tych mas i dźwigające się na wyższy szczebel współczesny i kulturalny, asymilują się żywiołowo z odpowiednimi jednostkami czy grupami narodu państwowego”³. W przypadku Ukrainy prowadziło to do polonizacji elit ruskich. Proces ten został częściowo zahamowany w okresie powstania Chmielnickiego. Jednakże podział Ukrainy pomiędzy Rosję i Polskę i częściowo Turcję zli-

¹ *Pamiętnik 1870–1904*, s. 8 [w:] Akta Leona Wasilewskiego, AAN 390-1.

² L. Wasilewski, *Ukraina i sprawa ukraińska*, Kraków 1911, s. 3.

³ Idem, *Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe*, Warszawa 1934, s. 1.

kwidował dążności autonomiczne, a samych Ukraińców ponownie zepchnął do roli wspólnoty etnicznej. Ten stan trwał do początków XIX w.

W pierwszej połowie XIX w. zaczynała się kształtować świadomość odrębności regionalnej Ukrainy. W okresie tzw. ukrainofilstwa cała wspólnota etniczna, a nie poszczególne grupy regionalne uświadamiały sobie własną odrębność. Był to wstęp do formowania się nowoczesnej pojętej świadomości narodowej. Okres ukrainofilstwa rozpoczął się w 1 poł. XIX, a zanikł w latach 90. XIX stulecia. Charakterystycznymi cechami tego stadium rozwoju świadomości narodowej była dwujęzyczność inteligencji oraz całkowita apolityczność ruchu narodowego.

Dwujęzyczność inteligencji prowadziła do teorii tzw. dwóch kultur czy dwóch literatur. Teoria ta głosiła, że istnieje wspólna literatura rosyjska dla inteligencji rosyjskiej i pochodzenia ukraińskiego. Literatura ukraińska miałyby być przeznaczona wyłącznie dla ludu, gdyż tylko dla niego mogła być zrozumiała. To samoograniczenie dziedzin swojej działalności przez kształtującą się inteligencję ukraińską spowodowało, że jedynymi narodowymi gatunkami literackimi stały się poezja i nowelistyka. Apolityczność ukraińskiej inteligencji spowodowała, że uznawała ona za swoją ojczyznę Rosję. Jak oceniał Wasilewski: „Poczucie rosyjskości narodo-państwowej wywołało ten fakt, że ruch ukraiński w Rosji, wyodrębniający się dość ostro w sferze kulturalnej, w dziedzinie politycznej tonął w morzu rosyjskim”⁴.

Elementy świadomego nacjonalizmu pojawić się miały w latach 60. i 70. XIX w., a zdominowały one świadomość ukraińską w latach 90. tegoż stulecia. Pomocne w tym było przeniesienie życia umysłowego z Nadnieprza do Galicji. Tam wykształcił się – komentuje Wasilewski – nowoczesny ukraiński język literacki oraz ustaliła się nazwa „Ukraina” i „Ukrainiec” dla oznaczenia wspólnoty narodowej żyjącej między Bugiem a Dnieprem.

Kolejnym etapem rozwoju poczucia świadomości narodowej była werbalizacja wspólnych celów politycznych. Emancypacja polityczna przybrać musiała – według Wasilewskiego – postać postulatu budowy niezależnego państwa. L. Wasilewski z uwagą śledził ten aspekt rozwoju ukraińskiego ruchu narodowego. Skrupulatnie odnotowywał, że hasło autonomii dla Ukrainy pojawiło się już w 1846 roku w programie Bractwa św. Cyryla i Metodego założonego przez Kostomarowa i Szewczenkę. Później postulat ten pojawił się dopiero w latach 80. XIX w. za sprawą przebywającego na emigracji uczonego M. Dragomanowa, który w broszurze *Wolny Związek* postulował na bazie ruchu samorządów ziemskich

⁴ Idem, *Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym*, Kraków 1925, s. 93.

demokratyzację Rosji, która zapewnić miała narodowi ukraińskiemu autonomię.

Postulat niepodległości w ruchu ukraińskim pojawił się dopiero w 1900 roku. Wtedy to Rewolucyjna Ukraińska Partia wydała broszurę *Samostijna Ukraina*. Na początku XX w. – zauważał Wasilewski – liczba niepodległościowych publikacji systematycznie rosła. Jednakże podczas rewolucji lat 1905–1907 większość Ukraińców poparła program autonomiczny.

Możliwość budowy własnego państwa stała się realna w okresie osłabienia Rosji, w latach 1917–1921. Pomimo jednak, że L. Wasilewski był entuzjastą budowy niepodległego państwa ukraińskiego, realistycznie oceniał szanse powstania, a co najważniejsze – utrzymania się niepodległej Ukrainy. Był świadomy słabości struktur państwowych w latach 1917–1920, pisząc o nich w następujący sposób: „Państwo ukraińskie jako organizm samodzielny jest czymś najzupełniej sztucznie zrodzone, bynajmniej nie z woli samej ludności ukraińskiej i nie posiadające oparcia w szerokiej jej masach”⁵. „Państwo to jest jeszcze efemerydą zewsząd otoczoną znakami zapytania. Nie posiada ono ani granic, ani wiernych sobie poddanych, a rząd jego może ostać się w stolicy tylko pod ochroną obcych bagnatów i broni. Nie posiada ono ani własnej armii, ani własnej administracji”⁶.

Słabość państwa ukraińskiego predestynowały polską inteligencję do szczególnego zadania, które we własnym interesie winna spełnić – przyłączenia się do budowy niepodległej państwowości ukraińskiej. Jednakże obserwacje rzeczywistego rozwoju wypadków skłoniły Wasilewskiego do nader pesymistycznych wniosków: „wobec Rosji i jej dążności odwetowo-restauracyjnych młodziuchne państwo ukraińskie jest płonką nader słabą i nikłą. [...] Wszystko to [...] czyni z młodej republiki ukraińskiej coś bardzo niepewnego i nietrwałego”⁷.

Niedorozwój ruchu narodowego oraz niepomysłna koniunktura polityczna spowodowały, że próby realizacji niepodległościowych planów spełzły na niczym, czego spodziewał się, realistyczny w swoich rachunkach politycznych, Wasilewski.

4. UKRAINA W KONCEPCJACH FEDERACYJNYCH

4.1. ZASADY POLITYKI NARODOWOŚCIOWEJ PPS

Pierwotna jeszcze idea federacji pojawiła się w programie paryskim

⁵ Idem, *Tworzenie się narodu ukraińskiego*, cz. 1, „Kultura Polski”, 1918, nr 35, s. 524.

⁶ Idem, *Zadania żywiołu polskiego na Ukrainie*, „Kultura Polski”, 1918, nr 13, s. 202.

⁷ Idem, *Likwidacja kresowych posiadłości caratu*, „Kultura Polski”, 1918, nr 7, s. 277.

PPS. Uchwalony w 1892 roku *Szkic programu PPS* przewidywał walkę o niepodległą Rzeczpospolitą, opartą na szerokich demokratycznych podstawach, w której zlikwidowana miała być również nierówność ekonomiczna. W punkcie 2 tego dokumentu przewidywano „całkowite równouprawnienie narodowości wchodzących w skład Rzeczypospolitej na zasadzie dobrowolnej federacji”⁸.

Punkt ten obowiązywał kierownictwo PPS do opracowania programu narodowościowego, którego głównym twórcą stał się L. Wasilewski.

Dążąc do niepodległości Polski, naturalnymi sojusznikami PPS były te siły polityczne w Rosji, które również pragnęły osiągnąć niezawisłość państwową. W swoim programowym artykule Wasilewski pisał: „Wypisawszy na swym sztandarze żądanie niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej PPS z konieczności musi szukać w Rosji sojuszników, którzy by również stali na gruncie separatystycznym. [...] Powinniśmy wynaleźć wśród Finlandczyków, Niemców bałtyckich, Estów, Łotyszów, Ukraińców, Ormian i Gruzinów takie stronnictwa lub grupy, wśród których mogłaby się przyjąć głoszona przez nas idea separatyzmu politycznego”⁹. Propagowanie współpracy z Ukrainą nie wynikało z przesłanek emocjonalnych czy uczuciowych łączących Wasilewskiego z tym krajem, lecz opierało się na całkowicie racjonalnych argumentach. Stwierdzał bowiem: „Rozglądając się w stosunkach wewnętrznych licznych narodowości wchodzących w skład caratu rosyjskiego, musimy przyznać, że nigdzie (oprócz ma się rozumieć Polski) nie ma gruntu tak odpowiedniego dla propagandy idei separatystycznych jak wśród Ukraińców. Naród blisko 20-milionowy o całkiem odrębnych cechach etnograficznych, nie pozbawiony pewnych tradycji historycznych, gnębiony nielitościwie przez rząd rusyfikatorski musi wcześniej czy później zrozumieć, że ma zupełne prawo do samodzielnego bytu państwowego”¹⁰. W dalszej argumentacji Wasilewski odwołuje się do racji historycznych – wskazuje bowiem, że każdy ruch narodowy przechodził od wysuwania postulatów językowo-kulturalnych do stawiania sobie celów politycznych. Takiej ewolucji według autora programu narodowościowego PPS należało oczekiwać również w przypadku Ukraińców. Dlatego też Wasilewski z uwagą śledził i analizował samodzielną refleksję polityczną Ukraińców, w której pojawiały się postulaty polityczne. Szczególnie przychylnie odnosił się Wasilewski do ukraińskich broszur niepodległościowych, które miały być symptomem przemian zachodzących w świadomości politycznej narodu ukraińskiego. Pisarz ten skrupulatnie odnotowywał raz po raz uka-

⁸ Cytuję za: J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948*, Warszawa 1983, s. 25.

⁹ L. Wasilewski, *Ukrainofilstwo, sprawa rusińska a socjaliści polscy*, „Przedświt” 1896, nr 10, s. 3.

¹⁰ *Ibidem*, s. 3.

zujące się broszury niepodległościowe: *Ukraińską Irredentę* (1895) Baczyńskiego, *Samostijną Ukrainę* (1902) i *O usamodzielnieniu Ukrainy* Mykoły Porsza. O tej ostatniej napisał: „uważamy jej zjawienie się za zdrowy objaw budzenia się daleko idących dążeń odśrodkowych wśród socjalistów ukraińskich [...]. Dalsza praca w tym kierunku zmusi ich bowiem niechybnie do przekonania [...], że celem socjalistów ukraińskich powinno stać się rozbitcie Rosji i utworzenie na jej gruzach zupełnie niepodległego państwa ukraińskiego obok innych państw niezależnych, utworzonych z reszty łupów wojennych państwa carów”¹¹.

Wasilewski w swojej publicystyce nie ograniczał się do biernej obserwacji rozwoju ukraińskiej myśli politycznej. Sam również wspierał i propagował niepodległościowe cele Ukraińców. W broszurze *We wspólnym jarzmie*, która stanowiła wykładnię polityki PPS wobec narodów zamieszkujących Imperium Rosyjskie, można przeczytać następujące słowa:

„Tak samo jak dążymy do niepodległości Polski dla siebie, pragniemy również, aby i małorusini zdobyli niepodległość dla swej ojczyzny, która ze względu na swój obszar jest zupełnie zdolna do samodzielnego bytu politycznego. Chcemy walczyć wspólnie z Ukraińcami aż do oddzielenia się od Rosji, a potem każdy u siebie w domu urządzi się według własnej woli”¹².

Wasilewski propagując niezależność Ukrainy, w pełni zdawał sobie sprawę z niedorozwoju ukraińskiej świadomości narodowej, szczupłości warstwy inteligencji, niedorozwoju myśli politycznej itd. Taktyka polityczna proponowana w broszurze skupiała się na kształtowaniu odpowiednich form świadomości politycznej. Autor zalecał antyrosyjską propagandę oraz współpracę ze wszystkimi antyrosyjskimi (niekoniecznie socjalistycznymi) grupami poszczególnych narodów carskiego imperium.

4.2. WSCHODNIA GRANICA POLSKI

Sukcesy militarne państw centralnych, wyrażające się w stabilizacji frontu na Wołyniu oraz w Akcie Dwóch Cesarzy ogłoszonym 5 XI 1916 roku zapowiadającym utworzenie samodzielnego państwa polskiego, postawiły przed polskimi kołami politycznymi zagadnienie wschodniej granicy państwa.

Zgodnie z przypuszczeniem Wasilewskiego wschodnie granice Polski miały zostać wywalczone przez państwa centralne. Determinować to będzie przyszłe stosunki polsko-rosyjskie i kształt granicy: „państwo pol-

¹¹ L. Wasilewski, *O usamodzielnieniu Ukrainy*, „Przedświt” 1908, nr 11, s. 460.

¹² L. Wasilewski, *We wspólnem jarzmie*, Londyn 1901, s. 19.

skie wytworzone na skutek zwycięstw państw centralnych nad Rosją, a więc jej kosztem powinno być wałem ochronnym, obracającym wniwecz dalsze zakusy ekspansji rosyjskiej na zachód. Z tego względu musiałoby się rozprzestrzeniać jak najbardziej ku wschodowi, a więc obejmować całą zdobycz na Rosji. Z drugiej jednak strony państwo polskie nie powinno obejmować takich obszarów kraju, które by czy to narodo-wo, czy to kulturalnie, czy politycznie czuły się związanymi z Rosją i które by ciężąc ku Rosji tworzyły cierni w organizmie państwowym Polski osłabiając ją wewnątrznie i niejako usprawiedliwiając odwetowe zakusy Rosji¹³.

W granicach Polski powinny zatem znaleźć się ziemie katolickiej Litwy historycznej, katolicko-unicka część Białorusi oraz ze względów natury strategicznej prawosławny Wołyń i Polesie. W latach 1914–1917 wydaje się, że Wasilewski praktycznie odstąpił od eksponowania i propagowania idei federacyjnych. Zdawał sobie bowiem sprawę, że realizacja założeń federacji była w istniejących warunkach politycznych nierealna. W cytowanym artykule autor stwierdza:

„Naturalnie, odrębne państwo narodowe dałoby każdemu z tych ludów warunki bez porównania korzystniejsze. Ale w chwili obecnej kwestia państwa litewskiego, białoruskiego lub ukraińskiego nie jest aktualna. Któż by sobie wyobraził np. państwo litewskie o ludności 2-milionowej [...] wtłoczone między Niemcy, Polskę a Rosję? Państwo białoruskie nie nasunęło się dotąd na myśl nikomu z najzagorzalszych fantastów politycznych, zaś państwo ukraińskie posiada już wprawdzie bogatą literaturę broszurowo-mapograficzną, ale nie ma jeszcze warunków realizacji¹⁴.”

Warunki realizacji koncepcji federacyjnych pojawiły się dopiero po puczu bolszewików w Rosji w 1917 roku i upadku państw centralnych. Wtedy też nastąpił w publicystyce Wasilewskiego powrót do idei federacyjnych. Głównym tematem jego rozważań stał się zagadnienie porozumienia polsko-ukraińskiego.

4.3. ROSJA, POLSKA, UKRAINA. ROZWAŻANIA GEOPOLITYCZNE

Rosja w myśli politycznej Wasilewskiego była krajem agresywnym, który niezależnie od ustroju i dominującej ideologii, dążyć będzie do ponownego zaboru ziem wyzwolonych spod jego panowania. Przyszłość według prognoz Wasilewskiego miała wyglądać następująco:

„Rosja cofnięta w swym rozwoju do epoki XIV–XV wieku, postawiona

¹³ Idem, *O granicę polsko-rosyjską [w:] O wschodnią granicę Państwa Polskiego*, Warszawa 1917, s. 12.

¹⁴ *Ibidem*, s. 15.

w niesłychanie trudne warunki rozwoju, wyzuta z najżywoźniejszych źródeł mocy ekonomicznej, odrzucona na Wschód, odparta znad Bałtyku i Morza Czarnego zawsze jednak pozostanie siłą kilkudziesięciomilionową. I siła ta po przewyciężeniu trudności wewnętrznych – będzie musiała pokusić się o odzyskanie bodaj części tego, co w wojnie straciła. Niebezpieczeństwo rosyjskie dla wczorajszych kresowych narodów i ludów Rosji bynajmniej nie zniknie. Będzie ono tem poważniejsze, im powolniej, im słabiej będą się konsolidowały w samodzielne organizmy państwowe te narody, z których spadło jarzmo rosyjskie¹⁵.”

Zabezpieczeniem przed spodziewaną ekspansją Rosji „jest wytworzenie łańcucha państw niepodległych, zwracających się jednolitym frontem na zewnątrz, w obronie własnych i wspólnych zadań rozwoju wewnętrznego. Od tego, czy uda się im wytworzyć taki wał ochronny samodzielnych organizmów narodowo-państwowych, zależy ich byt odrębny, ich stanowisko w świecie cywilizowanym¹⁶.”

Państwem narodowym o największej powierzchni, liczbie ludności i potencjale ekonomicznym była Ukraina. Z tego też powodu jej przede wszystkim miało grozić niebezpieczeństwo rosyjskie:

„nie należy też zapominać, jak wielkie niebezpieczeństwo będzie jej groziło ze strony Wielkorusi (bez względu na to, jaki tam rząd zapanuje). Wszakżeż powstanie i utrwalenie się niezależnego państwa, odgradzającego Wielkoruś od Morza Czarnego, odbierającego jej spichlerz zbożowy południa, węgiel i rudę doniecką wraz z wszelkimi innymi bogactwami Ukrainy, jest dla Wielkorusi ciosem tak straszliwym, że nie pogodzi się ona z nim dobrowolnie¹⁷.”

U podstaw ekspansji Rosji będą więc tkwić czynniki ekonomiczne. Według Wasilewskiego zagrożenie rosyjskie będzie wystarczającą przesłanką porozumienia i współdziałania polsko-ukraińskiego, gdyż przyczyną ewentualnego konfliktu polsko-ukraińskiego są o wiele słabsze od przyczyn potencjalnego konfliktu rosyjsko-ukraińskiego. Zagrożenie rosyjskie przestani je całkowicie. Ten tok rozumowania można znaleźć w nie opublikowanym maszynopisie pt. *Polityka polska wobec państwa ukraińskiego*. Czytamy tam:

„Dla państwa polskiego pożądanem jest aby sąsiadujące z nim państwo ukraińskie sięgało najdalej na północ, wschód i południe. To bowiem jest gwarancją antagonizmu doń Rosji, która zawsze będzie się czuła pokrzywdzoną z powodu odcięcia jej od Morza Czarnego i zata-mowania jej ekspansji w tym kierunku [...]. Antagonizm rosyjsko-

¹⁵ L. Wasilewski, *Likwidacja...*, s. 275.

¹⁶ *Ibidem*, s. 275.

¹⁷ Idem, *Ukraińska Republika Ludowa*, „Kultura Polski” 1918, nr 7 s. 118.

-ukraiński zmusza Ukrainę do oparcia się o sojusz z Polską. Tylko ten bowiem może jej zapewnić poważną pomoc. Antagonizm rosyjsko-ukraiński jest głównym czynnikiem uzasadnienia sojuszu polsko-ukraińskiego”¹⁸.

W innym nie opublikowanym szkicu Wasilewski napisał:

„Widoki przyszłości Ukrainy jako samodzielnego narodu, zagrożonego w swym istnieniu przez Rosję, mogą być oparte tylko o Zachód, a więc o Polskę. My ze swej strony powinniśmy się starać, ażeby Ukraińcy z całą ufnością szukali u nas tego oparcia wobec niebezpieczeństwa ze Wschodu”¹⁹.

Ścisły związek Ukrainy z Polską łagodzić będzie konflikt polsko-ukraiński, wpływając na liberalizację polskich postulatów granicznych. W szczególnie spornych kwestiach strona polska może dopuścić kondominium polsko-ukraińskie.

Argumentację Wasilewskiego można uznać za przekonującą, jeżeli założy się, że działające w historii elity polityczne i jednostki potrafią bezbłędnie odczytać i zdefiniować obiektywną rację stanu czy interes narodowy rządzonych przez nich społeczności i państw. Nie zawsze jednak w rzeczywistości społecznej takie rozpoznanie interesu społecznego przez działające elity zachodzi. Nie jest więc wcale pewne, czy działający pod wpływem emocji narodowych ukraińscy politycy dostrzegliby interes państwowy Ukrainy we współdziałaniu z Polską. Ponadto nakreślony przez L. Wasilewskiego rozwój sytuacji politycznej był tylko jednym z wielu wariantów, który mógłby się zrealizować w danych warunkach historycznych. Ukraina bowiem równie dobrze mogłaby związać się z Niemcami. Sojusz niemiecko-ukraiński skierowany byłby przeciwko Rosji i Polsce jednocześnie. Wzmocnienie pozycji Ukrainy wobec Rosji dokonałoby się kosztem Polski w porozumieniu z Niemcami, które pragnęłyby odzyskać utracone w wyniku I wojny światowej ziemie. Nie jest to tylko możliwość teoretyczna – do współdziałania takiego doszło w okresie II wojny światowej.

Z drugiej natomiast strony Rosja mogłaby stymulować natężenie antagonizmu rosyjsko-ukraińskiego. Zwracając się np. przeciwko słabszym państwom narodowym powstałym po upadku Imperium zmniejszyłaby poziom swojej agresywności w stosunku do Ukrainy, wzmacniając zarazem natężenie konfliktu polsko-ukraińskiego.

Przewidywania rozwoju sytuacji geopolitycznej przez L. Wasilewskiego były jednym z wielu wariantów rozwoju sytuacji międzynarodowej.

¹⁸ *Polityka polska wobec państwa ukraińskiego*, s. 1 [w:] Akta L. Wasilewskiego, AAN. 390 — 74.

¹⁹ *Idem, Nasze zadania*, s. 5 [w:] Akta L. Wasilewskiego, AAN 390 — 74.

Były one szczególnie preferowane przez Autora, ponieważ zgodne były z jego wartościowaniami politycznymi.

4.4. ZASADY POROZUMIENIA POLSKO-UKRAIŃSKIEGO

Upadek caratu zmienił całkowicie sytuację w tej części Europy – pojawiły się załázky władzy państwowej na obszarach poszczególnych narodów: Litwy, Łotwy, Estonii, Ukrainy, a nawet Białorusi. Porozumienie polsko-ukraińskie uniemożliwiła kwestia Galicji, sprawa Chełmszczyzny i Podlasia oraz antypolska agitacja galicyjskich Ukraińców na Ukrainie Zadnieprzańskiej.

Wasilewski miał nadzieję, że po pewnym okresie nieporozumień „wśród Ukraińców wcześniej czy później znajdą się żywioty, które po przebyciu obecnego szału antypolskiego również zechcą zastanowić się nad ustaleniem stosunków sąsiedzkich na podstawie bezpośredniego porozumienia i wzajemnych ustępstw”²⁰. Pisarz ten starannie odróżniał obronę żywotnych interesów Polski od wypracowania zasad długotrwałej współpracy obu narodów. Konflikt ten wynikał z dwóch źródeł:

– koncentracji konfliktu na stosunkowo szczupłym obszarze Galicji Wschodniej,

– niemożliwości samodzielnego rozwiązania konfliktu wyłącznie przez Polaków i Ukraińców, bez ingerencji innych narodów.

Fundamentem porozumienia winna być suwerenność dwóch stron, ponieważ wtedy, kiedy „kwestię ustosunkowania się wzajemnego Polaków i Ukraińców wezmą w swoje ręce dwa samodzielne narody, wskutek czego stosunek wzajemny Polaków i Ukraińców musi się ułożyć na podstawie ugody nie dwóch zwalczających się na noże odłamów ludności kilkunastu powiatów, lecz rządu warszawskiego z kijowskim”²¹.

Przyszłe porozumienie winno się opierać na rozgraniczeniu terytorium zamieszkanym przez Polaków i Ukraińców oraz na zagwarantowaniu praw mniejszości narodowych: polskiej na Ukrainie i ukraińskiej w Polsce. Jak twierdził Wasilewski: „w interesie zgodnego sąsiedzkiego współżycia leży, aby – z jednej strony – pas mieszany w każdym z dwóch tych organizmów państwowych był jak najmniejszy, z drugiej zaś, aby tak Ukraińcy w Polsce, jak i Polacy na Ukrainie jak najmniej odczuwali odcięcie od państwa narodowego”²².

Wasilewski proponował utworzenie polsko-ukraińskiej komisji mieszanej, która miałaby zbadać lokalne warunki i zapoznać się z sytuacją

²⁰ L. Wasilewski, *Tworzenie...*, s. 325.

²¹ *Idem, W sprawie rozwiązania kwestii polsko-ukraińskiej*, „Kultura Polski”, 1918, nr 4, s. 49.

²² *Ibidem*, s. 49.

miejscowej ludności. Następnie instytucje centralne obu narodów miałyby ustalić wspólną granicę. Wasilewski wymienia szereg kryteriów, według których komisja graniczna podejmowałaby decyzje. Są to:

- globalne interesy Polski i Ukrainy;
- całokształt stosunków społecznych, demograficznych, kulturalnych, ekonomicznych i strategicznych;
- interes całej ludności danego regionu,
- interes mniejszości, jeżeli decyzja na rzecz większości gwałtownie naruszyłaby jej interesy.

W rozwiązaniu szczególnie zawiłych i trudnych problemów Wasilewski zakładał możliwość utworzenia kondominium polsko-ukraińskiego. W podejmowaniu pewnych konkretnych decyzji na pewno zachodziłaby kolizja kryteriów. Wasilewski niestety nie daje jasnej odpowiedzi, które kryterium jest ważniejsze i które należy uwzględnić w pierwszej kolejności. Z tego też powodu spełnienie w całości propozycji Wasilewskiego nie miało żadnych perspektyw realizacji.

KONKLUZJE

Motyw ukraiński był stałym i trwałym elementem myśli politycznej Wasilewskiego. Autor ten zajmował się Ukrainą wielostronnie: pod względem historycznym, politycznym i kulturowym. Bez przesady można rzec, że w II Rzeczypospolitej był on najwybitniejszym ekspertem w sprawach ukraińskich.

Jednakże rozwijana przez niego koncepcja federacyjna została negatywnie zweryfikowana przez wypadki historyczne lat 1917–1921. Państwo polskie okazało się militarnie zbyt słabe, by móc samodzielnie zrealizować ideę federacji, a jego potencjalni partnerzy albo nie wykazywali dostatecznej chęci przystąpienia doń (Litwa, Estonia, Łotwa), albo nie otrzymali dostatecznego wsparcia w swoich społeczeństwach (Ukraina), albo po prostu nie byli gotowi do stworzenia samodzielnego państwa (Białoruś). Paradoks historii sprawił zatem, że Wasilewski, przez lata rozwijając idee federacyjne w trakcie rokowań ryskich ustalających granice państwowe na okres prawie dwudziestu lat, realizował postulaty graniczne swoich adwersarzy z obozu narodowej demokracji.

Tytuł dotowany przez:
Politechnikę Wrocławską
Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego
i Polskie Towarzystwo Historyczne

Okładkę projektował: Jacek Dembosz
Redaktor Wydawnictwa: Maria Tlustochowska
Redaktor techniczny: Józef Odrobina

© Copyright by Janusz Goćkowski
oraz Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”
Kraków 2000

ISBN 83-87345-76-8

Skład i łamanie: „MarDruk”, Marcin Herzog
ul. Świętokrzyska 12/511, 30-015 Kraków

Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”
Kraków, ul. Rzemieślnicza 7

ZAGADNIENIE ROSYJSKIE

MYŚLENIE O ROSJI:
OGLĄDY I OBRAZY SPRAW ROSYJSKICH

PRACA ZBIOROWA POD REDAKCJĄ

MICHAŁA BOHUNA
I JANUSZA GOĆKOWSKIEGO

WYDAWNICTWO I DRUKARNIA „SECESJA”
KRAKÓW 2000